

אוניברסיטת בר אילן

**פעולות הדיבור בשיח חופשי של ילדים עם אוטיזם בתפקוד
גבוה וילדים בעלי התפתחות תקינה בהתייחסות לשיח בין
חברים בהשוואה לשיח בין שותפים שאינם חברים**

עדי גולן יצחקי

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך
בבית ספר לחינוך
של אוניברסיטת בר אילן

תקציר

רקע: קושי ביכולות תקשורתיות חברתיות ידוע כתחום העיקרי הפגוע בקרב ילדים בספקטרום האוטיסטי (ASD) Autism Spectrum Disorder. לקות בתחום זה מדווחת גם בקרב ילדים ברמות תפקוד גבוהות (HFASD) High Function Autism Spectrum Disorder, בעלי IQ בגדר הנורמה ($IQ > 75$). כחלק מתחום פגוע זה, מוכר גם הקושי הפרגמטי, כלומר הקושי בשימוש בשפה בהקשר של אינטראקציה חברתית (Eigsti et al., 2011; Nadig, Lee, Singh, Bosshart, & Volden, et al., 2009; Ozonoff, 2010; Stefanatos & Sue-Baron, 2011). שיח בין ילדים מהווה את "זירת ההזדמנות הכפולה" מכיוון שהוא מאפשר הזדמנות לבניית העולם התרבותי של הילדות וכן מאפשר הזדמנות לרכישת כישורי שיח ולשון (בלום קולקה וחמו, 2010, עמ' 362). למרות חשיבותו הרבה, שיח חופשי בין ילדים נחקר באופן מצומצם מאוד עד כה בקרב ילדים צעירים באוכלוסייה התקינה ובפרט בקרב ילדים עם HFASD. בשונה מאוכלוסיית HFASD, בקרב ההתפתחות התקינה, בגיל הגן ילדים מגלים מגוון עשיר של כישורי שיח. הם יוצרים רצפי שיחה ארוכים הכוללים חילופי תור סדירים וכן מתאימים את השתתפותם בשיח לנמענים שונים (בלום קולקה וחמו, 2010).

אחד התחומים העיקריים להערכת תחום הפרגמטיקה הוא השימוש בפעולות דיבור בשיח. פעולות הדיבור מהוות את כוונות הדובר הבאות לידי ביטוי בעת חילופי דברים בשיח (כגון שאילת שאלה, תשובה לשאלה, הבעת בקשה, דיווח וכו'). מתואר בספרות כי מגוון פעולות הדיבור כמעט מושלם בגיל הגן בקרב ילדים בעלי התפתחות תקינה (Adams, 2002). לעומת ההתפתחות התקינה, בקרב ילדים עם HFASD, מחקרי עבר העידו על קשיים נרחבים בשיח (Bauminger, Zviely, Karin, Kimhi, & Agam Ben-Artzi, 2014; Paul, Landa, & Simmons, 2014; Paul, Miles-Orlovski, Marcinko, & Volkmar, 2009). בין קשיים אלה מדווח גם על קושי בתחום פעולות הדיבור ונטייה לשימוש במגוון מצומצם של פעולות דיבור בשיח (Jones & Schwartz, 2003; Ziatas, Durkin, & Pratt, 2009).

כבר מגיל צעיר מתואר שוני ברכישת פעולות דיבור שונות בקרב ASD בהשוואה להתפתחות תקינה מבחינה כמותית ואיכותית. מתואר כי אופן הרכישה של פעולות דיבור נעשה בקצב איטי יותר, סוג פעולת דיבור אחד אחרי השני ולא במקביל בדומה להתפתחות התקינה (Miller-Wetherby, 1986). כמו כן במחקרי עבר נמצאו קשרים בין מדדים התפתחותיים (חומרת הלקות, גיל ו-IQ) לשימוש בפעולות דיבור שונות בקרב אוכלוסיית ASD במגוון רמות תפקוד. פעולות דיבור מפותחות יותר כגון הערה או מתן אינפורמציה נמצאו בקרב ילדים בוגרים יותר בעלי מדד IQ גבוה וחומרת לקות קלה (Chiang, & Lin, 2008; Stone, & Caro-Martinez, 1990). נמצאו הבדלים בין ההתפתחות התקינה לבין ASD בשימוש בחלק מפעולות הדיבור אך לא בכולן. למשל לא נמצא הבדל בכמות הבקשות והתשובות לשאלות בשיח (Adams, Green, 1984; Gilchrist, & Cox, 2002; Miller Wetherby, & Prutting, 1984). יחד עם זאת, כן נמצא שימוש

רב יותר בפעולות דיבור כגון הערות, תיאור וטענות בקרב ילדים עם התפתחות תקינה בהשוואה ל-ASD (Jones & Schwartz, 2009; Ziatas, Durkin, & Pratt, 2003).

מיומנויות פרגמטיות הכרחיות לבניית אינטראקציות איכותיות ואלה המתנהלות על פני זמן יוצרות קשרי חברות. במחקר מוכרת החשיבות הרבה של קשרי חברות עבור התפתחותם של ילדים. החל מגיל הגן נמצאה איכות גבוהה יותר של אינטראקציה בין חברים בהשוואה לכזו בין שותפים שאינם חברים בקרב התפתחות תקינה (Bukowski, Motzoi & Meyer, 2009; Dunn & Cutting, 1999; Newcomb & Bagwell, 1995). כאמור, יכולות תקשורתיות חברתיות פגועות בקרב אוכלוסיית HFASD ובשל כך דווח בספרות כי חברויות בקרב ילדים עם HFASD מאופיינות באיכויות נמוכות יותר בהשוואה להתפתחות התקינה (Bauminger, et al., 2008). יחד עם זאת, בדומה לילדים עם התפתחות תקינה, ממצאי מחקרים בקרב HFASD מעידים על מאפייני אינטראקציה ושיח איכותיים יותר בין חברים מאשר בין שותפים שאינם חברים (Bauminger-Zviely, et al., 2014; Bauminger-Zviely & Agam-Ben-Artzi, 2014). בבחינת חברויות מעורבות (הכוללות ילד עם HFASD ושותף עם התפתחות תקינה) לעומת לא מעורבות (הכוללות שני ילדים עם HFASD), נמצאו ממצאים סותרים. חלקם מעידים על הבדל לטובת האינטראקציה המעורבת (Bauminger, et al. 2008) וחלקם אינם מעידים על הבדל כלל (Bauminger Zviely, et al., 2014).

עד כה נערך מחקר מצומצם בלבד בתחום הפרגמטיקה בקרב ילדים צעירים עם HFASD בשיח עם בני גילם וכמו כן חסר מידע הנוגע להשפעת החברות על מאפיינים אלה.

מטרות המחקר: הקושי הפרגמטי בכלל ובפרט הקושי בשימוש בפעולות דיבור שונות בשיח משפיע באופן משמעותי על ההשתתפות החברתית היומיומית של ילדים עם HFASD. בשל כך החשיבות הרבה בהעמקה בתחום זה. למרות החשיבות הרבה, קיים מיעוט מחקרים בהם נבחן נושא זה בשיח חופשי בין ילדים צעירים עם HFASD. בנוסף עולה החשיבות של בחינת מאפייני החברות בקרב HFASD לעומת התפתחות תקינה והשפעותיהם על התפקוד בתחום פעולות הדיבור. רוב המחקרים שעסקו בתחומים אלה עד היום התמקדו בילדים בגילאי בית ספר ובשיח בין ילד למבוגר בלבד. על כן מטרת המחקר העיקרית הינה בחינת מאפייני פעולות הדיבור של ילדים צעירים עם בני גילם בשיח חופשי, תוך השוואה בין ילדים עם HFASD לבעלי התפתחות תקינה וכן בין שיח עם חבר לשיח עם שותף שאינו חבר. כמו כן נערכה השוואה בין אינטראקציה מעורבת ללא מעורבת וכן נבדקו הקשרים בין מאפייני השימוש בפעולות הדיבור לבין מאפיינים התפתחותיים שונים (גיל, IQ מילולי וחומרת הלקות).

השערות המחקר: היו כי יימצאו הבדלים במדדי פעולות הדיבור השונים לטובת אוכלוסיית ההתפתחות התקינה על פני אוכלוסיית HFASD. כמו כן שוער כי יימצאו הבדלים במדדי פעולות הדיבור השונים בין שותפי השיח לטובת שיח עם שותף חבר על פני שותף שאינו חבר בקרב שתי הקבוצות. נשאלו שאלות מחקר הנוגעות למציאת הבדלים בין שיח מעורב לבין שיח לא מעורב ושוער כי יימצאו קשרים בין משתני פעולות הדיבור לבין מדדים התפתחותיים (גיל

כרונולוגי, IQ מילולי וחומרת הלקות) כך שככל שהגיל ומדד IQ מילולי גבוהים וככל שחומרת הלקות קלה, כך יימצאו יכולות גבוהות יותר מבחינת השימוש בפעולות הדיבור בשיח.

שיטה: נבדקי המחקר היוו חלק ממדגם רחב יותר במחקר שנערך באוניברסיטת בר אילן ועסק במאפיינים חברתיים וקוגניטיביים של ילדים בגיל קדם בית ספר עם HFASD בהשוואה לילדים עם התפתחות תקינה. במחקר הנוכחי נכללו 21 ילדים עם HFASD ו-30 ילדים עם התפתחות תקינה. נבדקי המחקר היו בין הגילאים 3-6 שנים. הילדים בשתי הקבוצות הותאמו על פי גיל כרונולוגי, IQ ומיצב סוציו אקונומי (לפי מדד השכלת האם). בנוסף, עבור כל ילד בקבוצת המחקר ובקבוצת הביקורת, הותאמו שני שותפים, שותף שהוא חבר של ילד המטרה ושותף שאינו חבר של ילד המטרה. כך שכל ילד בקבוצת המחקר והביקורת תועד באינטראקציה עם שותף חבר ועם שותף שאינו חבר. כמחצית מקבוצת הילדים עם HFASD השתתפו בשיח מעורב וכמחצית השתתפו בשיח שאינו מעורב. לבדיקת מאפייני פעולות הדיבור בשיח צולמה אינטראקציה זוגית למשך 10 דקות שהוגדרה בפני הילדים כהפסקה. בפרק זמן זה הילדים קיבלו כיבוד קל והונחו בפניהם משחקים שונים כך שפעלו על פי בחירתם. מבעי הילדים תועתקו וקודדו. לשם שיפור מהימנות הקידוד, 25% מהמבעים קודדו על ידי שתי מקדדות שונות, קלינאיות תקשורת שלא היו מודעות למאפייני הילדים. המבעים קודדו בהתאם לכלי לסיווג פעולות דיבור (speech acts) על פי Dore (1979, 1986). כלי זה נועד להתייחס לפונקציה של המבע בשיח:

הסולם כולל ארבע קבוצות עיקריות של פעולות דיבור לפי מטרותיהן: **מייצגות**, קבוצה הכוללת פעולות דיבור הקשורות בתיאור "מצב העולם". כלומר, קביעת או אמירת עובדות והערכת מצבים. תחום זה מחולק לשלוש תת קטגוריות (אוליואציה, הצהרות, דיווח). **מפעילות**, קבוצה זו כוללת פעולות דיבור הדורשות מידע או פעולה. היא כוללת שתי תת קטגוריות (שאלות, בקשות). **תגובתיות**, קבוצה זו כוללת פעולות דיבור המספקות מידע או תגובה לפעולות דיבור של השותף לשיח. קבוצה זו מחולקת גם היא לשתי תת קטגוריות (תשובות ותגובות). **אמצעים ארגוניים**, קבוצת פעולות דיבור הקשורות בשליטה בזרימת השיח. במהלך המחקר הנוכחי, הוספו לסולם המקורי כמה קטגוריות שלא נמצא עבורם סיווג מתאים בסולם, שתי קטגוריות הקשורות במשחק סימבולי: **דיבור אובייקט**, דיבור דמות או אובייקט או דיבור אל דמות או אובייקט כחלק ממשחק סימבולי, **שיח המשחק הבדיוני**, מבע המהווה חלק ממשחק בדיוני שאינו דיבור. בנוסף הוספה הקטגוריה- **דיבור סטריאוטיפי**, מלל תבניתי, חזרתי שאינו תקשורתי בשיח. על מנת להעריך את השימוש בפעולות דיבור באופן כולל, הוספו שני מדדים כלליים של פעולות דיבור: **סך כל פעולות הדיבור**, עבור כל נבדק חושב סכום כל פעולות הדיבור בהן השתמש בשיח. **מגוון פעולות הדיבור**, עבור כל נבדק חושבה כמות סוגי פעולות הדיבור בהן השתמש בשיח.

תוצאות: בהתאם להשערת המחקר, נמצא תפקוד איכותי יותר בתחום פעולות הדיבור בקרב ההתפתחות התקינה בהשוואה לקבוצת HFASD. הדבר התבטא במדדים הכלליים של פעולות הדיבור (סך כל פעולות הדיבור ומגוון פעולות הדיבור) וכן בחלק מהקטגוריות הספציפיות (מייצגות, אמצעים ארגוניים, דיבור אובייקט ושיח המשחק הבדיוני). כמו כן, נמצאה הופעה רבה יותר של דיבור סטריאוטיפי בקרב קבוצת HFASD בהשוואה להתפתחות הטיפוסית. יש לציין כי בקטגוריות הספציפיות מסוג מפעילות ותגובתיות לא נצפו הבדלים מובהקים בין הקבוצות.

בהתאם להשערת המחקר הנוגעת להבדלים בין שותפי השיח (חבר לעומת שותף שאינו חבר), נצפתה ברוב המדדים מגמה ברורה לטובת השיח עם חבר בקרב שתי הקבוצות. הדבר נצפה במדדים הכלליים (סך כל פעולות הדיבור ומגוון פעולות הדיבור) וכן בחלק מהקטגוריות הספציפיות של פעולות הדיבור (מייצגות, מפעילות ואמצעים ארגוניים).

מבחינת ההשוואה בין שיח מעורב ללא מעורב, נמצא אך ורק הבדל במגוון פעולות הדיבור בשיח עם שותף חבר. כלומר בשיח של ילד HFASD עם שותף בעל התפתחות תקינה הופיע מגוון רחב יותר של פעולות דיבור בהשוואה לשיח עם שותף המאובחן גם הוא עם HFASD. מעבר לכך לא נמצאו הבדלים מובהקים בהשוואה בין שיח מעורב ללא מעורב.

בבחינת הקשרים בין משתני המחקר למדדים התפתחותיים, נמצא קשר חיובי בין הגיל הכרונולוגי למדדי פעולות הדיבור הכלליים (סך כל פעולות הדיבור ומגוון פעולות הדיבור) וכן לחלק מהקטגוריות הספציפיות של פעולות הדיבור (מפעילות, תגובתיות ואמצעים ארגוניים). קשרים אלו נצפו אך ורק בקרב ההתפתחות התקינה. ניתוחי רגרסיה העידו גם הם על שיפור במדדי פעולות הדיבור עם העלייה בגיל בקרב ההתפתחות התקינה בעוד שבקרב HFASD לא נצפה שינוי שכזה. בקרב קבוצת HFASD נצפו קשרים בין מדד IQ מילולי לחלק מקטגוריות פעולות הדיבור. כלומר, ככל שמדד IQ מילולי היה גבוה, כך נצפה שימוש רב יותר בסך כל פעולות הדיבור וכן בקטגוריות שיח המשחק הבדיוני (עם שותף שאינו חבר בלבד). כמו כן, בקרב אוכלוסיית HFASD נצפו קשרים בין מדדי חומרת הלכות לבין שתי קטגוריות ספציפיות בלבד של פעולות דיבור, נצפה שימוש רב בפעולות דיבור מסוג אמצעים ארגוניים ככל שהלקות היתה קלה יותר ואילו ככל שהלקות היתה חמורה יותר, נצפה שימוש רב יותר בדיבור סטריאוטיפי.

מסקנות: במחקרי עבר שעסקו בשיח של ילדים עם HFASD, נבדק לרוב שיח בין ילד למבוגר ולא שיח בין שני ילדים ולרוב הילדים שנבדקו היו בגילאי בית ספר. חידוש המחקר הנוכחי נעוץ בכך שנבחנו בו מאפייני שיח בין ילדים צעירים עם HFASD בסיטואציה חופשית תוך שימוש בכלי לניתוח פעולות הדיבור. כמו כן עד היום נערכו מעט מאוד מחקרים הבוחנים את איכות השיח תוך התחשבות בחברות בין השותפים בו בקרב HFASD. תוצאות המחקר מעידות על תפקוד לקוי בקרב אוכלוסיית HFASD במדדים רבים בתחום פעולות הדיבור בשיח בהשוואה לאוכלוסייה בעלת התפתחות תקינה. לצד זאת, יש לציין כי בחלק מקטגוריות פעולות הדיבור לא נראו לקויים משמעותיים בקרב אוכלוסיית HFASD. ישנה חשיבות לממצאים אלה מבחינת מיפוי היכולות והקשיים של אוכלוסייה זו בתחום פעולות הדיבור בפרט ושיח בכלל לצורך בניית תכניות התערבות בעתיד. מוכרת היעילות של התערבות בגילאים הצעירים בקרב ילדים עם HFASD ולכן הבדיקה של ילדים צעירים מספקת מידע חשוב בתחום זה (Landa, 2007). כמו כן, המחקר הנוכחי חידש בבחינתו את מדדי פעולות הדיבור בשיח תוך התייחסות למאפייני החברות בין שותפי השיח. ממצאי המחקר מעידים על שימוש רב יותר בפעולות דיבור שונות בשיח עם שותף שהוא חבר על פני שותף שאינו חבר. ממצא זה עלה לא רק בקרב קבוצת ההתפתחות התקינה, אלא גם בקרב ילדים עם HFASD. מכאן החשיבות הרבה של קשרי חברות עבור ילדים עם HFASD כמצע המאפשר אינטראקציה ושיח איכותיים יותר ובשל כך ייתכן ומסייע ללמידה ושיפור של כישורי השיח.

בהמשך יש מקום לבחינת פעולות הדיבור בקרב מספר רב יותר של נבדקים שיאפשר ירידה לפרטים גם בתוך תת הקטגוריות של פעולות הדיבור. כמו כן לצורך העמקה באיכות השימוש בפעולות הדיבור השונות, ישנו מקום להתייחסות ובחינת מדדי שיח נוספים המתייחסים למגוון מאפיינים פרגמאטיים שאינם מילוליים כגון אינטונציה, קשר עין, מחוות גוף ועוד.